



SOBRE L'ORIGEN MIRACULÓS DE LA FESTA

Luis Quirante Santacruz

Una aproximació, bé que superficial, a la **Festa** ens mostra d'antuvi el fort arrelament que, entre els il·licitans, ha tingut sempre la piadosa llegenda segons la qual la imatge de la Verge i el primer Consueta arribaren a les platges d'Elx dins d'una arca en la qual hi era escrit «Sóc per Elig» (per a d'altres la inscripció deuria dir «Soy para Elche» o bé «Sóc per a Elig»).

El que és més curiós de tot això no és la llegenda en si (hi ha molts altres pobles de la costa amb llegendes semblants), ni l'enorme credibilitat de què guadí i gaudeix entre la comunitat de fidels assistents (la cosa és lògica si es pensa el que suposa per a ells invertir llur estimat **Misteri** d'un origen miraculós). Allò realment sorprenent és que una gran quantitat d'estudiosos de l'obra s'hagen contagiats d'aquesta creença popular i, sense aprofundir-hi més, l'hagen adoptada en llurs teories per establir l'origen de la representació. Les paraules que citem a continuació pertanyen a D. Antonio Macià Serrano, però d'igual manera poden ser atribuïdes, per no citar-ne més, a Rico de Estasen, Gómez Brufal, Fuentes Agulló, Fuentes y Ponte, Pomares Perlasia...: «El Misterio de Elche, que viene a suplir paisajes no escritos en los santos textos sobre el Tránsito y la Asunción de la Virgen María, vino por mar, con ella misma, para levantar su vuelo al cielo...».¹

Per bé que hi ha nombroses versions sobre aquesta llegenda, en realitat, totes elles no són més que variacions entorn a dues, les quals són les fonamentals. La primera és la que escriví al llibre **Racional de la Ilustre Villa de Elche** de 1710, D. Joseph Antón,² procurador general d'Elx. Segons aquest, l'arca arribà completament tancada a les platges de Santa Pola en maig de 1266, tot just quan a Elx hom estava pensant de fer una gran festa a la Nostre Senyora de l'Assumpció que commemoràs la victòria dels cristians el 1265. Allí la recolliren algunes persones i en obrir-la trobaren, juntament amb la imatge de la Verge, escrits on es deia «como se le había de celebrar la muerte y Asunción de N^a Reyna y S^a...».³

La segona versió és la que en 1740 anota Juan de Villafañe en el seu **Compendio Histórico**...⁴ Conta Villafañe que el 29 de desembre de 1370, el soldat Francesc Cantó, de guàrdia al castell de Santa Pola, es trobà amb

¹ A. Macià Serrano, "El Misterio de Elche vino por mar", **Festa d'Elig**, agost, 1965, n.º 24, Elx.

² A. Asencio, **El "Misterio" o "Festa" de Elche**, [Patronato del Misterio de Elche], Elx, 1970, p. 42.

³ Idem., p. 44.

⁴ Juan de Villafañe, **Compendio histórico de las milagrosas imágenes**, Madrid, 2.^a ed., 1740.



un mariner, qui li digué que venia de molt lluny per a dur a Elx l'arca sobre la qual estava assegut. Més tard desaparegué després d'encomanar-li a Cantó que fóra ell, ja que coneixia perfectament el camí, qui transportàs l'arca fins a Elx. Francesc Cantó abandonà el seu lloc i se n'anà vers Elx a corre-cuita, arribant a l'ermita de Sant Sebastià (llavors hospital) a les quatre de la matinada. A trenc d'alba feren cap els «Senyors del Govern» que llegiren sobre la coberta la inscripció «Per a Elig». En obrir-la trobaren la imatge de la Verge i, a sos peus, un pergamí amb el primer consuetat.



Arca que la llegenda suposa fou trobada pel vigia Francesc Cantó en la costa i on s'hi trobaren l'imatge de la verge i el Consuetat de la Festa d'Elx (Foto: Arxiu Andreu Castillejos)

Com es veu les dues versions són bastant diferents. Però sense dubte, la segona és la més extensa. És aquesta la que defensen Pascual Urban i Pomares Perlasia, Fuentes i Ponte, Rico de Estasen..., i la que citen Roque Chabás, Roca de Togores, Pedrell, París, Ribelles Comín, Ibarra Ruiz...⁵ A més a més, la versió de Villafañe ha fornit la data oficial del «Pregó de Festes» que es celebrà el 29 de desembre per commemorar aquesta vinguda per mar de la Verge. Malgrat l'acord gairebé general hi ha un punt en què no existeix cap tipus d'unió: el text que, com diu

⁵ Per a tots aquests autors, cfr. Albert Vila, M. y Alier Aixala, R. Bibliografia crítica de la "Festa" o "Misteri". I.E.A., C.S.I.C. Alacant 1975.



Villafañe, duia l'arca escrit en la seua portada. Segons aquest, ja ho hem dit, deia «Per a Elig»; per a Joseph Antón, aquest missatge es trobava entre els papers que se «Hallaron en el interior del Arca» i diu textualment: «Venía para Ilice».⁶ Segons els ficticis documents de Moreno Cebada, la inscripció era «Soy para Elche». Segons Fuentes i Ponte, i Ibarra Ruiz deia «Soc per a Elig». En un text recollit per aquest darrer i atribuït al doctor Ceba, es diu que la inscripció era «Soy para Elig».

No anem a parar-nos per veure quina de les dues versions és l'autèntica o quina inscripció era la que duia veraderament gravada l'arca. Al capdavant, totes aquestes qüestions, sobre les quals no existeix cap document anterior a 1710, pertanyen al camp de la llegenda i no és el nostre interès de resoldre-les.

Sí que és interessant, en canvi, de destacar de bell nou el sorprenent esforç que ha realitzat un gran nombre d'estudiosos i cronistes de la **Festa** per reduir a vertaders uns fets d'essència miraculosa. És a dir, prescindir del caràcter meravellós de la llegenda, que l'impossibilita per a qualsevol argumentació històrica, i adoptar-la com a argumentació real. En aquest sentit és incomprensible la postura d'homes com Pomares Perlasia⁷ qui es lamentava perquè «...ya nada queda de la gloriosa venida de la Virgen por mar a Elche...»; Pascual Urban, que escriu per tota explicació de l'origen del drama, les següents paraules: «Es de tradición, nunca por nadie desmentida, que el misterio del Arca, en que vino la 'Virgen de Elche', estaba también el **Consueta**, es decir, el libreto original con la partitura de la obra. Siendo así esto, hay que asignar a este drama religioso una antigüedad precedente al año 1370»;⁸ Rafael Ramos Folgués,⁹ qui escrigué un llibre sencer per demostrar que la «veracitat» de la llegenda sols pot entendre's apel·lant al sentiment i la tradició; Fuentes i Ponte,¹⁰ que després d'haver trobat nombroses raons per refutar-la opta per una acceptació piadosa; Moreno Cebada que arriba fins i tot a **inventar** documents que ratifiquen el fet, la data, i el lloc que conta la llegenda. Efectivament, a les pàgines 620-I del segon tom de les seues **Glorias religiosas de España**,¹¹ aquest autor publica com a autèntics dos document totalment ficticis. Un d'ells és una acta feta en el «Gobierno civil y militar de la villa de Elche» el 1370, per donar compte del «suceso extraordinario» que suposà la misteriosa arribada de l'arca. Com ja ha assenyalat Vives, les següents ratlles seran suficients per mostrar el grau d'**autenticitat** del document: «...Visto el parte que el Señor Gobernador del castillo de Santa Pola ha pasado a este Gobierno en fecha de hoy 29 del corriente, crei deber poner en conocimiento del Consejo (a cuyo efecto se ha mandado reunir) el suceso extraordinario que aquel hacía referencia».¹² El segon document és encara més sorpre-

⁶ A. Antón Asencio, op. cit., p. 44.

⁷ J. Pomares Perlasia, **La "Festa" o "Misterio" de Elche**, Barna., 1959, p. 195.

⁸ Pascual Urban, **El Misterio de Elche. Folleto histórico-crítico**, Alacant, 1941, p. 6.

⁹ Ramos Folgués, **La Leyenda del "Misterio" de Elche**, Madrid, 1956.

¹⁰ Fuentes y Ponte, **Memoria histórico-descriptiva** Lleida 1887.

¹¹ E. Moreno Cebada, **Glorias religiosas de España**, II, Barna., 1877, pp. 620 i 662. Aquests dos "documents" poden trobar-se a més en Vives (al qual nosaltres seguim), Antón Asencio, etcètera.

¹² Idem., p. 620-I.



ment. Es tracta, no menys que del text del pergami que acompanya la imatge de la Verge a l'interior de l'arca. En ell, és clar, s'indica explícitament el desig de Déu perquè els dies 14 i 15 del mes d'agost de cada any «...se le dé adoración bajo el augusto título de Madre de Dios de la Asunción»¹³ (atenció a l'estat de la llengua, a mitjan segle XIV), així com les indicacions necessàries per a la representació de la **Festa**.

La intenció d'aquest petit treball serà, a la llum de tot el que s'ha dit més amunt, tractar de demostrar que existeixen indicis suficients per pensar que la llegenda és possiblement posterior a la peça assumpcionista i que sorgí i es desenvolupà aprofitant el fervor de què aquella gaudí entre la comunitat il·licitana. Així ho creu també G. Gironés, l'únic autor que ha parlat d'una més gran antigüitat de la **Festa** respecte a la llegenda, quan escriu que la «Ficción sólo se pudo crear una vez pasada una generación por lo menos a partir del momento en que el Misterio fue compuesto y empezó a celebrarse públicamente».¹⁴ Efectivament, una revisió detinguda dels pocs documents **fidedignes** amb què comptem en aquests moments confirma aquesta suposició i, fins i tot, estableix una data aproximada de la creació de la llegenda: la segona meitat del segle XVII o principis del XVIII.

El fet que la llegenda no siga anterior al 1625 ho proven dos textos fonamentals per a la història del **Misteri**: el de Cristóbal Sanz, **Recopilación en que se da cuenta...**, de 1621, i el de Gaspar Soler Chacón, **Llibre de la Festa de Nostra Señora...**, compost a instàncies d'un inquisidor murcià, el 1625.

El primer és un llibre dedicat totalment a destacar les excel·lències de la Vila il·licitana a través d'una línia argumental bàsica que pretén ser la història d'Elx, encara que, realment, no són més que uns quants episodis novel·lats. Sens dubte, allò més remarcable és que aquest llibre recull una gran quantitat d'anècdotes, miracles, creences, etc., que circulaven aleshores per la Vila. Així ho indica Juan Gómez Brufal quan, al seu pròleg d'aquesta obra escriu que «...si es cierto que valiosas son todas las noticias que aporta en su manuscrito, en llegando a este extremo, el de los milagros, éstos no han sido tratados por autor alguno».¹⁵

Pei que fa al **Misteri**, Sanz parla de la implacable protecció de la Verge a tots els seus devots, especialment a aquells qui prenen part en la representació que sempre han eixit il·lesos dels perills que suposa la posta en marxa d'aquesta. Conta, entre d'altres, el miracle del dia de Sant Laurenci, segons el qual una infidel amagà al seu pit esquerre «l'Hòstia Consagrada» i ningú, durant molt de temps, no pogué trobar-la, fins que per obra de la **Divini-**

¹³ Idem.

¹⁴ G. Gironés, "Los orígenes del Misterio de Elche", **Marian Library Studies**, Dayton Ohio, 1977, p. 159.

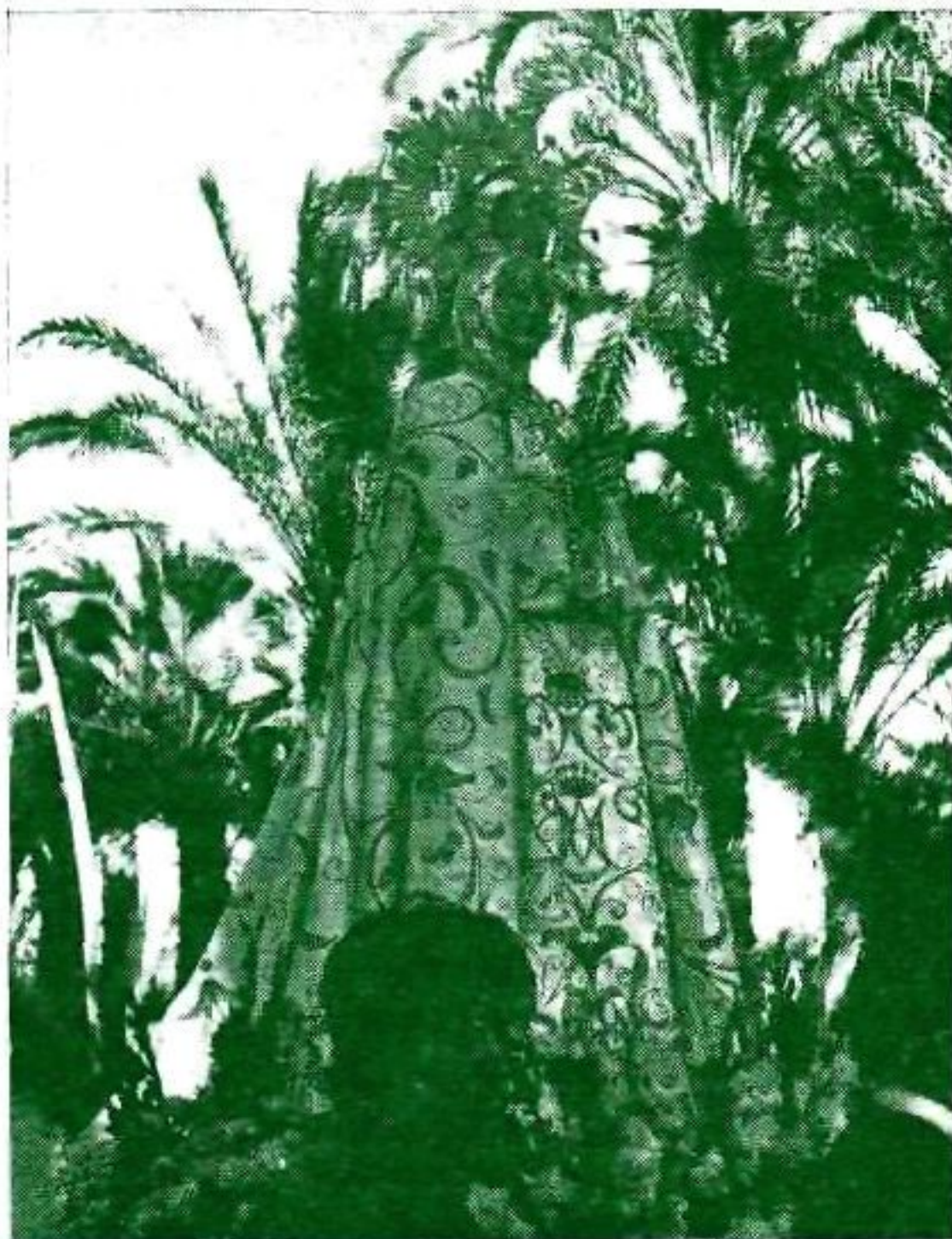
¹⁵ Sanz Cristóbal, **Recopilación en que se da cuenta de las cosas**. Pròleg de Juan Gómez Brufal, Lib. Atenea, Elx, 1954. P. VI del pròleg.



tat, la infidel confessà i hom pogué recobrar aquella amb moltíssima joia. No hi ha, en canvi, ni un sol mot en tota l'obra que faça referència a l'existència de la llegenda. Quan parla de l'origen de la **Festa** es remunta, simplement, als primers pobladors catalans que, com se sap, s'intal·laren a Elx amb l'arribada de Jaume I.

El segon text és un cas encara més clar. Soler, conscient del fet que la Inquisició de Múrcia i Oriola llegiria el seu escrit, s'esforça constantment a destacar la importància del **Misteri**, cosa per a la qual recorregué a la descripció de sumptuoses processons celebrades el dia de la Verge de l'Assumpció, així com al relat de nombroses històries de miracles que posen de relleu certes motivacions extranaturals de la **Festa**. En canvi, Soler, com feu abans Sanz, ignora totalment la llegenda a l'hora de parlar dels orígens i apella, com aquell, als primers pobladors de Jaume I.

La pregunta, doncs, és clara: Per què Cristóbal Sanz i Soler Chacón, tan afeccionats a recollir històries, miracles i tradicions meravelloses, no citen ni de passada la procedència miraculosa de la Verge de l'Assumpció junt al text del **Misteri**? Simplement perquè durant el tercer decenni del segle XVII, la llegenda encara no s'havia produït.



La imatge de la Verge amb què hom celebra l'avinguda d'aquesta per mar a Elx

²⁰ Bonmati Medina, Rafael; op. cit., p. 186.

²¹ Ibid., p. 189.



Pel que fa a l'altre extrem, tenim que la llegenda ja existia el 1717, segons testimoni de Joseph Antón en el **Racional de la Ilustre...** que havia començat l'any 1710. Segons Antón, aquestes anotacions de la llegenda ja existien a l'Arxiu d'Elx abans que fóra saquejat el 1706. Malgrat tot, no conservem cap documentació on es faça referència al prodigi i que siga anterior a la d'Antón de 1717. El segon llibre en què apareix el relat d'aquesta llegenda (encara que, com hem vist, és una versió molt diferent de la primera) és el del pare Juan de Villafañe, **Compendio histórico de las Imágenes...**¹⁶ que fou publicat a Madrid, la qual cosa indica que la llegenda deuria estar ja notablement estesa. És significatiu però, que Villafañe no incloga l'episodi miraculós en la primera edició del seu treball (Salamanca, 1726) sinó en la segona (Madrid, 1740), catorze anys més tard, la qual cosa és una dada que, a la vista de les anteriors, fa pensar que la història miraculosa era encara feble pels anys en què Antón escrivia el seu testimoniatge.

De més a més, hi ha una altra dada que consolida aquesta hipòtesi: el fet que la imatge de la Verge de l'Assumpció, utilitzada per a la representació del drama fins a la Guerra Civil (actualment perduda), no puga ser anterior al segle XVII. Així ho diu don Pedro Ibarra al diari **El pueblo de Elche** quan parla que la imatge està «...toda ella revestida con los indelebles caracteres que sirven al arqueólogo para fijar su segura ejecución no muy más allá del siglo XVII».¹⁷

Tenint en compte tot allò que s'ha dit anteriorment, la llegenda de la Vinguda per mar de la Verge degué aparéixer entre la tercera dècada del segle XVII i la segona del XVIII, la qual cosa és perfectament explicable si repassem la història de la **Festa** en aqueixos segles. Durant el XVI, la **Festa** es representava cada 15 d'agost, sense interrupcions, però al final d'aquest segle, restà suspesa durant uns anys. Les causes foren, d'una banda, el dol «oficial» per la mort del príncep Carles i més tard la de son pare, Felip II; d'altra banda la impotència de la Confraria per enfrontar-se a unes despeses cada vegada més nombroses. Aquesta debilitat es superà al Consell de la Vila del 11 de març del 1609, propiciat per la superstició popular que interpretà unes tempestes de pedra com el «càstig diví» per haver deixat de representar la Festa. En aquest consell hom acordà de seguir celebrant anualment les representacions i de no suprimir-les ni alterar-les per cap esdeveniment, per greu que fos aquest. Pel que fa a l'assumpte econòmic, el Consell es feia càrrec de costejar la representació i fomentar-ne l'engrandiment, cosa per la qual hom decidí de nomenar anualment dos «majordoms» que s'encarregarien de prevenir tot allò que fos necessari per a la **Festa**, despenent de la seua pròpia hisenda allò que

¹⁶ Villafañe, op. cit., pp. 72-79.

¹⁷ Citem per J. M.^a Vives, La "Festa" y el Consuetud de 1709, Ajuntament d'Elx, 1980, p. 28.



calgués. Es crearen de més a més uns impostos especials, els de «derecho de Cabezaje y Albalán de Molienda» que serviren per auxiliar aquests majordoms en les despeses de la representació.

De tot açò se'ns informa en el següent passatge del **Libro de los Cabildos**, seleccionat per Pedro Ibarra:

«...lo dit consell per quant la Festa de Nostra Señora de la asumptio que cascun any se fa y se celebra en aquesta vila ab tanta solemnitat y aplauso questa per patrona de dita vila y aquella anas algun tant en diminutio per les grans gastos que ab si porta y de la cofraria es tragués molt poca cosa per lo qual nos trabava qui volgues ocupar lo carrech de major-dom de dita cofraria per lo qual y a e agut alteracions que sesperava que dita Festa se havia de dexar de fer lo que no seria Raho ni convenient si que ab tot fervor se continue aquella per ser com es una festa tan principal y estiguay que tots nostres majors i passats han procurat ab totes veres festejar y solemnizar aquella y per ser así mateix la Patrona de aquesta vila se ha procurat emprengues dita festa lo consell...»¹⁸

Del Consell de 1609, la **Festa** eixí notablement enfortida i d'aleshores ençà no ha deixat de representar-se. Allò que realment l'afavorí, però, alhora que li donà gran entusiasme als seus «fidels-espectadors» fou el **Rescripto Pontificio** del Papa Urbà VIII el 1632, ja que amb ell, la **Festa** restava directament sota la protecció papal i exempta de totes les prohibicions de ser representada a l'interior d'un temple que des d'abans d'Alfons X el Savi, amenaçaven l'existència mateixa de drames com ara l'assumpcionista. El document papal pot trobar-se complet o en síntesi en nombrosos treballs que hem vingut citant fins ara. Vegem aquest que recull A. Antón Asencio:

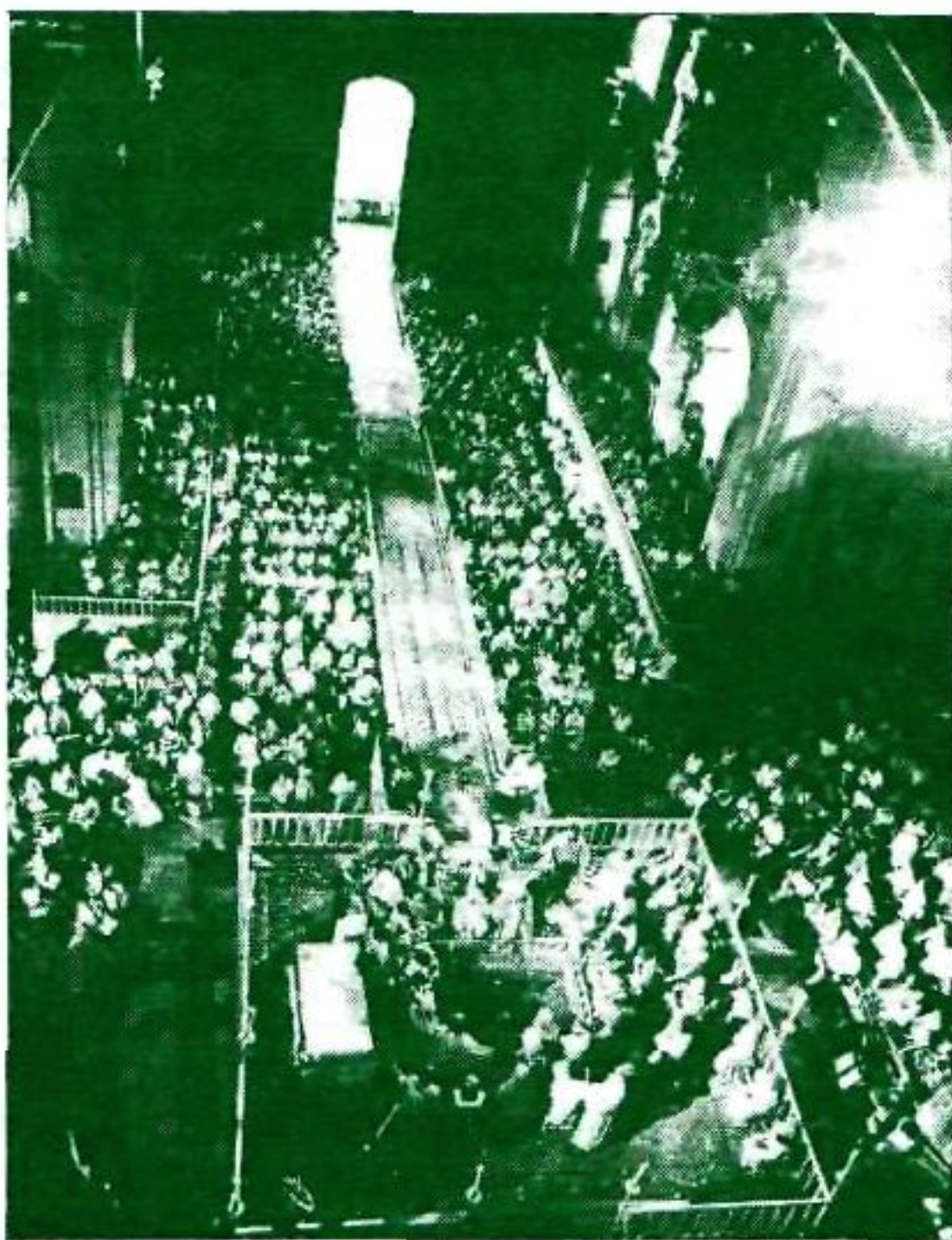
«Marco Antonio Francioto, protonotario apostólico de ambas signaturas, refrendario del Papa... dice a todos y cada uno de los Abades, Priores, Pabordes, Decanos, Arcedianos... a aquél o aquellos a los cuales fueran presentadas sus letras, a instancias de los hombres de la Villa de Elche y por su comunidad se había expuesto en su tribunal, que ellos hasta ahora, desde tiempo inmemorial por legítimos y justos títulos (que a su tiempo presentarán en juicio), están en quita y pacífica posesión de celebrar y solemnizar la fiesta de la Asunción de la Virgen María con representaciones y cantos según la costumbre del país guardada hasta ahora... En vista de este requerimiento dicho juez manda al Ordinario de Orihuela y a cual-

¹⁸ Ibarra Ruiz, Pedro, **El Tránsito y la Asunción de la Virgen**, Tip. Agulló, Elx, 1924, p. 56.



quier otro, que requerido en nombre del Papa dentro de ciertos términos que señala y bajo pena de 500 ducados de oro, pagaderos en la Cámara y, si menester fuera, de excomunión, se abstenga de todo procedimiento en esta materia en contra de dicha Villa...»¹⁹

L'entusiasme que provocà aquest «Rescripto» seria camp de conreu inestimable per a l'aparició i difusió de la llegenda.



Un moment de la representació de la Festa d'Elx.
El cos de la Verge és portat al cel pels àngels
(Foto: Arxiu Andreu Castillejos)

Resumint, la llegenda de l'origen miraculós de la **Festa** és una important tradició que encaixa perfectament amb el seu caràcter fantàstic. Amb el transcórrer dels segles ha anat arrelant-se entre els actors i públic que, plegats, celebren cada any la representació. La seua importància i vàlua estan fora de cap mena de dubte. Ara bé, pels escassos documents de què disposem, hi ha indicis suficients per creure que la llegenda té el seu origen en la segona meitat del segle XVII o en les primeries del segle XVIII i, per tant, és bastant posterior a l'origen del drama. Així doncs, deixant de banda l'absurd supòsit d'adoptar com a reals uns esdeveniments llegendaris, és la **Festa d'Elx** la que ens serveix per datar la llegenda i no a l'inrevés, com han pretés els autors que citàvem adés.

¹⁹ A. A. Asencio, op. cit., p. 49. El document pot trobar-se a més a més en Vives, R. Chavás, Pomares, etc.